

Mgr Małgorzata Leszczyńska

Katedra Teorii Ekonomii

Uniwersytetu Rzeszowskiego

Konsekwencje dochodowe przemian strukturalnych w polskim rolnictwie

WSTĘP

Funkcjonowanie polskiej gospodarki według mechanizmów rynkowych znajduje odzwierciedlenie w sytuacji dochodowej rolnictwa. W szczególności transformacja ustrojowa i społeczno-gospodarcza oraz towarzyszące jej przemiany strukturalne ujawniły problem upośledzenia ekonomicznego tej sekcji gospodarki narodowej, wyrażającego się w sferze dochodów z działalności rolniczej niskim ich poziomem i dużymi wahaniami z roku na rok.

Głównym celem artykułu jest wskazanie dochodowych skutków transformacji na tle tendencji określających znaczenie i rolę rolnictwa oraz podmiotów zajmujących się działalnością rolniczą w gospodarce rynkowej. Trzeba tu jednak zaznaczyć, że autorka zdaje sobie sprawę z niezwyklej złożoności „problemu dochodowego” w rolnictwie i różnorodności przyczyn go determinujących. Godząc się na pewne uproszczenie, w artykule wskazano tylko na niektóre czynniki – w szczególności poddano analizie zmiany udziału rolnictwa w tworzeniu PKB i zatrudnieniu. Uznano bowiem, że w latach 90. nadal czynniki te są prążyćródłem niewydolności dochodowej rolnictwa, gdyż decydują zwłaszcza ciągle o jego niskiej efektywności. Analizę przeprowadzono w układzie: sekcji gospodarki narodowej – rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo oraz podsektora pracodawców i pracujących na własny rachunek (w tym w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie), a za podstawowy miernik dochodów przyjęto dochód do dyspozycji brutto w ujęciu makroekonomicznych rachunków narodowych GUS.

SYTUACJA DOCHODOWA ROLNICTWA W LATACH 1990–2001

Zmiany zachodzące na początku lat 90. w pierwszym etapie transformacji systemowej nie pozostały bez wpływu na całokształt osobistych dochodów ludności oraz ich głównych składowych w postaci wielkości płac pracowników

najemnych, dochodów rolników z produkcji rolnej, pracujących na własny rachunek, wielkości wypłacanych świadczeń społecznych, w tym emerytur i rent.

Podstawowe makrowskaźniki dochodów wskazują, iż najgłębszy spadek realnych dochodów osobistych miał miejsce w 1990 roku i wynosił 15%¹. W latach następnych wzrost dochodów realnych nie był na tyle duży, by zrekompensować wcześniejszą ich obniżkę, gdyż w porównaniu z 1989 rokiem realne dochody osobiste w 1991 i 1992 roku nadal były niższe odpowiednio o 9,7% i 6,5%². Ponadto w wyniku zróżnicowanego tempa zmian poszczególnych źródeł dochodów istotnie zmieniło się ich relatywne znaczenie w tworzeniu globalnych dochodów osobistych ludności³. W przypadku dochodów z działalności gospodarczej poza rolnictwem, mimo dużych wahań ich realnego poziomu z roku na rok, w 1992 roku stanowiły one odpowiednio 203,6% stanu z 1989 roku. W okresie 1989–1992 suma dochodów z pracy w gospodarce prywatnej poza rolnictwem rosła ponad 2-krotnie szybciej niż ogólna suma dochodów ludności oraz 3,5-krotnie szybciej w porównaniu z wynagrodzeniami⁴. Udział dochodów z pracy w sektorze prywatnym poza rolnictwem wzrósł z ok. 7,2% do 17,2% w 1992 roku.

Na tle zarysowanych tendencji w zakresie kształtowania się globalnych dochodów osobistych ludności i z działalności gospodarczej poza rolnictwem, zwłaszcza bardzo niekorzystnie kształtują się dochody z pracy w indywidualnych gospodarstwach rolnych, co świadczy pośrednio o dużych kosztach transformacji, jakie ponieśli rolnicy i ludność związana z rolnictwem. Ich dochody w wymiarze realnym spadły w 1990 roku w porównaniu z 1989 rokiem najbardziej ze wszystkich podstawowych źródeł dochodów, bo aż o 50%, a w 1991 roku o dalsze 18,7%. Mimo iż w 1992 roku widoczne jest wyhamowanie tego spadkowego trendu (wzrost o 13,8%), nadal stanowiły one zaledwie 46,3% ich poziomu

¹ Spadek bieżących dochodów realnych w 1990 roku szacuje się niekiedy aż o $\frac{1}{3}$, w tym przeciętnych płac o 25,1%, przeciętnej emerytury i renty o 19%, a dochodów netto z rolnictwa na 1 pracującego o 63,8%. (Zob. L. Deniszczuk, I. Żukowska, *Sytuacja materialna gospodarstw domowych w okresie wprowadzania programu stabilizacyjnego gospodarki*, „Ekonomista” 1992, nr 4.

² Obliczenia własne w oparciu o: *Rocznik Statystyczny 1992*, GUS, Warszawa 1992, s. 184–185; *Rocznik Statystyczny 1993*, GUS, Warszawa 1993, s. 194–195.

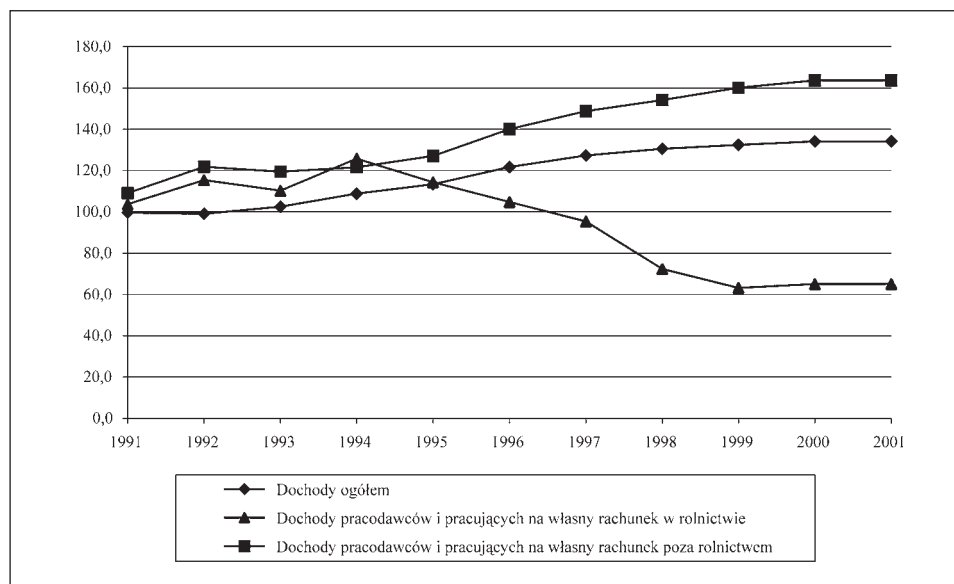
³ Dokonujące się w ciągu zaledwie trzech lat przemiany w strukturze dochodów były tak znaczące, iż określa się je w literaturze przedmiotu jako „rewolucję dochodową”. Szerzej: Cz. Bywalec, *Transformacja gospodarcza a zróżnicowanie poziomu życia społeczeństwa polskiego*, AE Kraków, Kraków 1999, s. 8.

⁴ Jak podkreśla Cz. Bywalec, znaczący wzrost dochodów w działalności gospodarczej wynikał z eksplozji prywatnej przedsiębiorczości w warunkach dużego popytu konsumpcyjnego i nieznacznej jeszcze konkurencji, bowiem liczba prywatnych zakładów osób fizycznych w latach 1988–1993 wzrosła ponad 2-krotnie. (Zob. Cz. Bywalec, *Poziom życia społeczeństwa polskiego na tle procesów transformacji gospodarczej (1989–1993)*, [w:] *Procesy transformacji gospodarczej w Polsce*, PBZ, z. 15, INE PAN, Warszawa 1995, s. 12).

⁵ Obliczenia własne w oparciu o: jak w przypisie 2.

z 1989 roku. Ponadto w okresie tym udział dochodów z działalności rolniczej w tworzeniu globalnych dochodów ludności spadł z 13,5% do 5,1%⁵.

Dynamikę dochodów ludności ogółem i w układzie podsektora osób fizycznych i pracodawców, i pracujących na własny rachunek (w tym z pracy w gospodarstwach rolnych) dla lat 1992–2001 przedstawia rysunek 1.

Rysunek 1. Dynamika realnych* dochodów do dyspozycji brutto w podsektorze gospodarstw domowych w latach 1991–2001 (rok 1991=100)

* nominalne dochody do dyspozycji brutto przeliczono na wartości realne przy zastosowaniu wskaźników cen towarów i usług konsumpcyjnych dla odpowiednich podsektorów gospodarstw domowych

Źródło: Obliczenia własne *Rocznik Statystyczny 1996*, GUS, Warszawa 1996, s. 540; *Rocznik Statystyczny 1997*, GUS, Warszawa 1997, s. 514; *Rocznik Statystyczny 1998*, GUS, Warszawa 1998, s. 527; *Rocznik Statystyczny 1999*, GUS, Warszawa 1999, s. 559; *Rocznik Statystyczny 2002*, GUS, Warszawa 2002, s. 572.

Z danych tych można wywnioskować, że spadek globalnych realnych dochodów społeczeństwa polskiego miał miejsce jeszcze w 1993 roku, ale od 1994 datuje się ich wzrost, choć nie dotyczy to w jednakowym stopniu wszystkich rodzajów dochodów. Szybko rosły w wymiarze realnym zwłaszcza dochody z działalności gospodarczej poza rolnictwem.

O ile zaobserwowane tendencje zmian w płaszczyźnie dochodów globalnych gospodarstw domowych i podsektora pracujących na własny rachunek poza rolnictwem pozwalają na pozytywną ich ocenę, o tyle nie można tego powiedzieć o kształtowaniu się wskaźników dynamiki dochodów z działalności gospodarczej w rolnictwie i to zarówno w ujęciu nominalnym, jak i realnym. Przede wszystkim można zauważyć znaczne wahania zmian ich realnego poziomu z roku na

rok⁶. Poza tym, choć w latach 1992–1993 globalne dochody rolników uległy dość znacznej poprawie i wzrastały w granicach 3,7–11,3%, a w 1995 roku wykazywały największą dynamikę wzrostu spośród innych dochodów (bo 114,1%), to od 1996 roku ich poziom w wymiarze realnym systematycznie spada, osiągając w 1999 roku 75,8%, a w 2000 roku 87,4% poziomu z roku poprzedniego⁷. W tych ostatnich latach w odniesieniu tylko do dochodów z tego tytułu zanotowano też spadek ich nominalnego poziomu⁸. Spadek ten jest tym dotkliwiej odczuwany, iż w okresie tym dochody do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych ogółem rosły, co oznacza dalsze rozwarcie poziomu dochodów na niekorzyść rolnictwa (rysunek 1). Przyjmując jako podstawę porównania 1991 rok okazuje się, że w 2001 roku w kategoriach realnych dochody do dyspozycji brutto w gospodarstwach indywidualnych zmniejszyły się o 36,8%, podczas gdy w całym sektorze gospodarstw domowych wzrosły o 32,4%, a w podsektorze pracodawców i pracujących na własny rachunek poza rolnictwem o 60%⁹.

CZYNNIKI STRUKTURALNE OKREŚLAJĄCE ROLĘ I ZNACZENIE ROLNICTWA W GOSPODARCE RYNKOWEJ

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że rolnictwo, zwłaszcza jego rozwój i sytuacja dochodowa, znajduje się wręcz w stadium permanentnego kryzysu koniunkturalnego¹⁰. Głównym jego źródłem jest przede wszystkim wadliwe usytuowanie rolnictwa w całej gospodarce narodowej. Syntetyczna charakterystyka nowoczesności gospodarki mierzona strukturą tworzenia dochodu narodowego

⁶ W odniesieniu do dochodów często podkreśla się, że ich stabilizacja jest nie mniej ważna niż bieżąca poprawa.

⁷ Obliczono na podstawie: *Rocznik Statystyczny 2001*, GUS, Warszawa 2001, s. 560–562.

⁸ Jak podkreśla B. Szopa, w latach 1999–2000 z dużym nasileniem wystąpiły zjawiska świadczące wręcz o kryzysie przyjętego w Polsce modelu rynkowej transformacji gospodarki i rozwoju rolnictwa. Pogorszenie sytuacji dochodowej w sektorze rolniczych gospodarstw domowych nastąpiło bowiem pomimo wzrostu produkcji rolnej oraz dodatniego tempa wzrostu PKB (odmiennie niż w początkowym okresie transformacji). Skorelowane to było z wyrażeniem dezaprobaty rolników wobec postawy państwa, głównie zaś nierównomiernego rozłożenia kosztów reform. (Zob. B. Szopa, *Zmiany sytuacji dochodowej gospodarstw rolniczych w Polsce w latach 90.*, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, nr 600, Kraków 2002, s. 93.

⁹ Na gorszą relatywną sytuację dochodową rolniczych gospodarstw domowych wskazują też dochody do dyspozycji brutto przeliczane na 1 pracującego. Stosunek tych dochodów w rolnictwie indywidualnym do dochodów sektora gospodarstw domowych w 2001 roku wynosił bowiem 12,1%, a w odniesieniu do sfery prywatnego biznesu tylko 5,4%. (Obliczenia własne w oparciu o: *Rocznik Statystyczny 2002*, GUS, Warszawa, s. 140–141, 570).

¹⁰ A. Woś, *Rolnictwo w obliczu narastającego kryzysu*, IERiGŻ, Warszawa 2000, s. 7.

i odpowiadająca jej w zasadzie struktura zatrudnienia (są to zarazem najbardziej ogólne miary pozwalające na ocenę wydajności pracy w rolnictwie) wypada bowiem dla polskiego rolnictwa niepomyślnie, co przedstawia tabela 1.

Tabela 1

Uplasowanie rolnictwa w gospodarce narodowej Polski w latach 1990-2000

Lata	Udział zatrudnionych w rolnictwie* w zatrudnieniu ogółem**	Udział rolnictwa w tworzeniu PKB	Efektywność rolnictwa w tworzeniu PKB (udział w PKB/udział w zatrudnieniu)
1990	26,8	7,2	0,27
1991	27,3	6,2	0,23
1992	27,0	6,7	0,25
1993	25,7	6,6	0,26
1994	26,9	6,2	0,23
1995	26,0 25,5 ^{a)}	6,0	0,23
1996	26,7	5,9	0,22
1997	25,8	4,8	0,19
1998	25,1	4,2	0,17
1999	25,7 25,3 ^{a)}	3,4	0,13
2000	26,2 25,8 ^{a)}	3,3	0,13
2001	26,3 25,9 ^{a)}	3,3	0,13

* dla indeksu a) w dziale: Rolnictwo; dla pozycji nieoznaczonych w sekcji: Rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo

** przyjęto liczbę pracujących według statusu zatrudnienia przeciętnie w roku

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny 1995*, GUS, Warszawa 1995, s. 531; *Rocznik Statystyczny 1997*, GUS, Warszawa 1997, s. 504; *Rocznik Statystyczny 1999*, GUS, Warszawa 1999, s. 544–549, *Rocznik Statystyczny 2002*, GUS, Warszawa 2002, s. 554.

Jak wynika z danych tabeli 1, w latach 1990–2001 w Polsce niskiemu udziałowi rolnictwa w tworzeniu PKB odpowiada nienowoczesna struktura gospodarki pod względem zatrudnienia¹¹. Występują tu zatem dwie tendencje: 1) dotycząca stałości udziału zatrudnionych w rolnictwie (występujące zmiany miały charak-

¹¹ W odniesieniu do szacunków udziału rolnictwa w tworzeniu PKB słuszne wydaje się jednak twierdzenie, że jest on nieco zaniżany z uwagi na błąd tkwiący implícite w systemie cen. Wiadomo bowiem, że im niższy jest poziom rozwoju kraju, tym niższy jest względny poziom cen produktów rolnych. Z kolei w odniesieniu do analizy zatrudnienia w rolnictwie podkreśla się, iż nie może ona poprzestać na rachunku osób fizycznych żyjących w gospodarstwach rolnych, a najbardziej istotną kwestią jest ich monitorowanie wśród ludności w wieku produkcyjnym. Jak różnią się szacunki tych parametrów wystarczy porównać: W.M. Orłowski, *Makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju rolnictwa polskiego w długim okresie*, „Wies i Rolnictwo” 2001, nr 2, s. 21; W. Michna, *Zatrudnienie i bezrobocie w obszarach wiejskich i w rolnictwie*, „Wiadomości Statystyczne” 2002, nr 6, s. 14–28.

ter wahań krótkookresowych) oraz wysokiego poziomu tej relacji (wynoszącym ok. 27%)¹²; 2) mająca w pewnym stopniu charakter obiektywny, a przejawiająca się spadkiem udziału rolnictwa w PKB z 7,2% w 1990 roku do 3,3% w roku 2001¹³. Wprawdzie spadek udziału sektora rolniczego w strukturze wytworzonego PKB świadczy o pozytywnym kierunku zachodzących zmian, to tendencja ta jest niestety zbyt słaba, by zbliżyć strukturę polskiej gospodarki do struktury krajów wysoko rozwiniętych¹⁴. O dużym przejawie tej odmienności świadczy to, że odsetek czynnych zawodowo w rolnictwie UE waha się średnio w granicach 5,4–5,5%, a udział w tworzeniu PKB od 1,8–2%¹⁵. Ponadto liczba pełnozatrudnionych odpowiada ok. 48% ogółu pełnozatrudnionych w 15 krajach UE, co w zestawieniu z udziałem w obszarze użytków rolnych wynoszącym ok. 13,5% świadczy o dużej wadliwości relacji praca–ziemia¹⁶.

Należy także podkreślić, że wzrost wymogów mikroekonomicznych w zakresie racjonalizacji zatrudnienia zwiększa rolę wysokiej dynamiki PKB dla chłonności na wiejską (w tym rolniczą) siłę roboczą. Duże znaczenie ma przede wszystkim podniesienie elastyczności wzrostu zatrudnienia względem PKB, która w 1990 roku wynosiła 0,2–0,3, a obecnie jest bliska zera. Pod tym względem wieś i ludność rolnicza korzysta w minimalnym stopniu z ogólnego wzrostu gospodarczego¹⁷.

Finalnym efektem przedstawionych tendencji jest też pogłębiająca się różnica w poziomie wydajności pracy w rolnictwie w porównaniu do wydajności zatrudnionych w innych działach gospodarki narodowej.

¹² Tak wysoki udział w zatrudnieniu zapewnia tej sekcji gospodarki narodowej miano dominującego pracodawcy (przed przemysłem będącym liderem w 1989 roku. Zob. S. Paradyś, *Tendencje zmian struktury pracujących w gospodarce polskiej*, „Wiadomości Statystyczne” 2002, nr 6, s. 31–34.

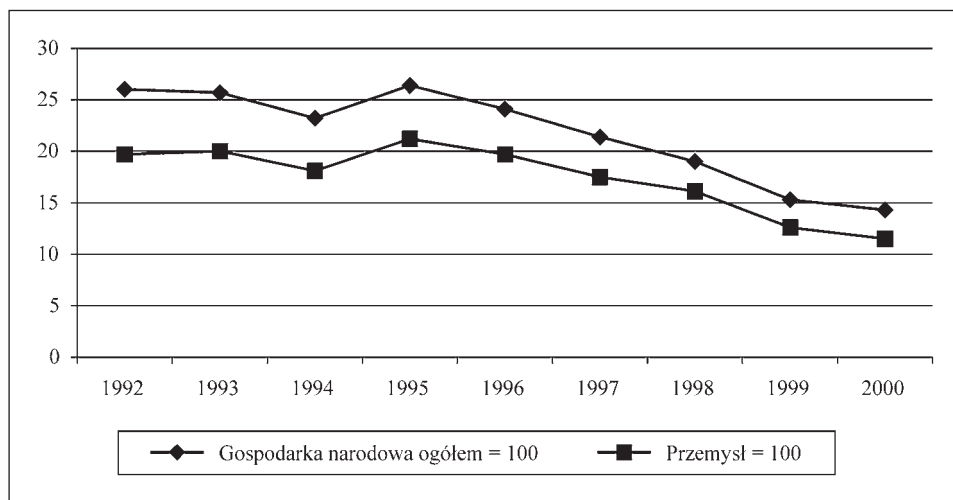
¹³ Oznacza to, że wzrost PKB w działach pozarolniczych jest zdecydowanie większy niż w rolnictwie. Na przykład: w okresie 1995–2000 wartość PKB (w cenach stałych) w gospodarce narodowej wzrosła o 28,4%, natomiast wartość PKB w rolnictwie o ok. 2,4%. Obliczono na podstawie: *Rocznik Statystyczny 2001*, GUS, Warszawa 2001, s. 547.

¹⁴ Na przykład rolnictwo niemieckie, ponad 2 razy mocniejsze od polskiego, dostarcza obecnie tylko 0,8% PKB kraju. Szerzej: *Co czeka rolnictwo?*, „Rzeczpospolita”, 26.03.1999.

¹⁵ A.P. Wiatrak, *Uwarunkowania zmian zatrudnienia w rolnictwie polskim*, [w:] *Przemiany w strukturze agrarnej i zatrudnieniu rolniczym do końca XX wieku*, H. Runowski (red.), SGGW, Warszawa 1997, s. 151–182.

¹⁶ Zob. W. Poczta, *Sytuacja strukturalna i produkcyjna rolnictwa polskiego w aspekcie integracji z UE*, [w:] *Wieś i rolnictwo w procesie integracji Polski z UE. Przyjmowanie zachodnioeuropejskich dróg rozwoju, utrzymywanie własnej tożsamości czy poszukiwanie własnych rozwiązań*, PRODRUK, AR Poznań 1998, s. 62.

¹⁷ Im niższa elastyczność wzrostu zatrudnienia względem PKB, tym potrzeba wyższego tempa wzrostu PKB, aby osiągnąć daną chłonność na siłę roboczą, a więc i możliwość wyciągania ludzi z rolnictwa. (Szerzej: W. Szymański, *Bariery transformacji i restrukturyzacji rolnictwa*, [w:] *Identyfikacja priorytetów w modernizacji sektora rolno-spożywczego w Polsce*, A. Woś (red.), FAPA, Warszawa 1998, s. 153).

Rysunek 2. Wydajność pracy* w sekcji: rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo na tle gospodarki narodowej i przemysłu w latach 1992–2001

* wydajność pracy mierzona wartością dodaną brutto na 1 pracującego przeciętnie w roku

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny 1993*, GUS, Warszawa 1993, s. 111, 133, 326; *Rocznik Statystyczny 1994*, GUS, Warszawa 1994, s. 141; *Rocznik Statystyczny 1995*, GUS, Warszawa 1995, s. 123; *Rocznik Statystyczny 1996*, GUS, Warszawa 1996, s. 119; *Rocznik Statystyczny 1997*, GUS, Warszawa 1997, s. 325; *Rocznik Statystyczny 1998*, GUS, Warszawa 1998, s. 126, 515; *Rocznik Statystyczny 1999*, GUS, Warszawa 1999, s. 129, 131, 133, 359, 544–545; *Rocznik Statystyczny 2001*, GUS, Warszawa 2001, s. 134, 138, 345, 547, 551–552.

Dane zobrazowane przez rysunek 2 wskazują, że rozbieżności między wydajnością pracy w rolnictwie a działami pozarolniczymi należą w Polsce do szczególnie wysokich. Jeżeli za syntetyczny miernik efektywności przyjąć społeczną wydajność pracy mierzoną wartością dodaną brutto przypadającą na 1 pracującego, to okazuje się, że jej poziom w rolnictwie u progu transformacji był relatywnie ok. 4 razy niższy niż w całej gospodarce narodowej, a w 2001 roku ta różnica zwiększyła się do rozpiętości 7-krotnej¹⁸. Jednocześnie rolnictwo jest gałęzią relatywnie mniej efektywną ekonomicznie niż przemysł (o czym świadczy trwale niższa społeczna wydajność pracy: w 1992 roku prawie 5-krotnie, a w 2001 już ponad 8-krotnie).

Warto też wskazać, że ogólny poziom wydajności pracy w rolnictwie liczony według parytetu siły nabywczej jest w Polsce niższy niż w krajach UE.

¹⁸ Badania W. Ziętary wskazują, że ekonomiczna wydajność pracy w działach pozarolniczych była w 1990 roku ok. 4 razy wyższa niż w rolnictwie, a w 1998 roku już ok. 6,5 raza wyższa. Zob. W. Ziętara, *Ekonomiczna i społeczna wydajność pracy w rolnictwie i w różnych typach gospodarstw rolniczych*, Zeszyty Naukowe, Seria: Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, nr 41, SGGW, Warszawa 2000, s. 21.

Produkcyjność pracy, mierzona produkcją końcową na 1 pełnozatrudnionego, wynosząca 4193 ecu jest bowiem w Polsce ponad 6-krotnie niższa niż w krajach UE-15 (zblizona, aczkolwiek wyższa o ok. 25% jest wydajność pracy w rolnictwie portugalskim)¹⁹. Ocenia się także, że w polskim rolnictwie produkcję o wartości 100 tys. ecu wytwarza aż 25 osób, natomiast w Danii czy Holandii 2 osoby²⁰.

Warto też zaznaczyć, że struktura gospodarki żywnościowej w Polsce charakteryzuje się dominacją rolnictwa w strukturze agrobiznesu, a więc niedostatecznym udziałem przemysłów przetwórczych i działów wspierających produkcję rolną, co nie sprzyja wzrostowi wydajności pracy w rolnictwie²¹.

Wolno przebiegają też przemiany struktury obszarowej gospodarstw. Wprawdzie w latach 1990–2001 można zaobserwować zjawisko narastającej polaryzacji struktury obszarowej gospodarstw przy zmniejszającej się ogólnej ich liczbie, ale tempo ubytku gospodarstw jest słabsze niż w krajach UE.

Zmniejszyła się liczba gospodarstw średnich (5–15 ha), w szczególności o obszarze 5–10 ha, a jednocześnie wzrosła liczba gospodarstw małych (do 5 ha, w tym przede wszystkim do 2 ha) i powyżej 15 ha. Poza tym przemiany te skutkowały nieznacznym wzrostem przeciętnej powierzchni gospodarstwa rolnego z 7,1 do 8 ha²². Nadal jednak wskaźnik ten jest ponad 2-krotnie niższy w porównaniu z przeciętną wielkością gospodarstwa w UE, gdzie średnio wynosi ona 18,7 ha.

WNIOSKI

W świetle przedstawionych rozważań wydaje się, że sytuacja dochodowa sektora rolniczych gospodarstw domowych jest następstwem dysproporcji strukturalnych w rolnictwie w porównaniu z innymi sektorami, małego obszaru użytkowanych gospodarstw rolnych oraz brakiem możliwości zarobkowania poza rolnictwem. W okresie przemian transformacyjnych ujawnia się tu paradoksalna sytuacja – choć mechanizm gospodarki rynkowej zwykle wymusza poprawę struktury agrarnej, to sytuacja makroekonomiczna, a w szczególności nieelastyczność rynku pracy i dekonjunktura rolnicza pchają rolników w przeciwnym kierunku: zmuszają ich do trwania w małych gospodarstwach, blokując poprawę sytuacji dochodowej.

¹⁹ W. Poczta, *Produkcja rolna w Polsce – jej wolumen, tempo wzrostu i efektywność wytwarzania na tle rolnictwa UE*, Roczniki Naukowe SERIA, Wrocław 1998, s. 197–205.

²⁰ A. Łapińska, D. Glaza, *Zaangażowanie ludności rolniczej w działalność gospodarczą poza rolnictwem*, Roczniki Naukowe SERIA, Wrocław 1998, s. 413–414.

²¹ Na początku lat 90. na rolnictwo przypadało bowiem 53% produktu globalnego i 43% wartości dodanej całego agrobiznesu, Zob. A. Woś, *Podstawy agrobiznesu*, Wyd. PSBiA, Warszawa 1996, s. 66.

²² Zob. *Rocznik Statystyczny 2002*, GUS, Warszawa 2002, s. 351.

Ograniczenia w przesuwaniu zasobów siły roboczej z rolnictwa do sfery pozarolniczej wskazują na konieczność poszukiwania skuteczniejszych sposobów przeludnienia agrarnego. Wskazać tu można co najmniej dwa kierunki aktywizowania powstających w rolnictwie nadwyżek siły roboczej, po pierwsze: poprzez możliwości aktywizacji tkwiące w samym rolnictwie, które powinny się wiązać z koncentracją produkcji przez zwiększanie obszaru gospodarstwa, rozwijanie intensywnych rodzajów produkcji oraz tzw. zdrowej żywności. Po drugie, wzorem państw UE w zwiększaniu zakresu wielozawodowości rodzin rolniczych, przy czym chodzi głównie o łączenie pracy w rolnictwie z pracą na obszarach wiejskich, co wymagać będzie tworzenia miejsc pracy przez rozwój agroturystyki, usługi związane z obsługą rolnictwa, przemysł przetwarzający produkty rolne. Zgłaszany postulat tworzenia miejsc pracy na wsi napotyka jednak nie tylko bariery kapitałowe, infrastrukturalne, słabość czynnika ludzkiego, ale przede wszystkim barierę popytu – wieś kreuje bowiem niewielki popyt na nowe dobra i usługi. Stąd też ważne jest wynajdywanie nisz produkcyjnych, rozwój organizacji producenckich oraz większa integracja społeczności wiejskich. W związku z powyższym należy powiązać ze sobą w spójny system wiele instrumentów polityki strukturalnej. Trzeba zwłaszcza pamiętać, że w polityce strukturalnej nie chodzi tylko o pomoc o charakterze produkcyjnym (która trafia z reguły do gospodarstw o wyższym poziomie dochodów), ale o pomoc związaną z doszkaltaniem, przekwalifikowaniem, doradztwem w celu ukształtowania postaw przedsiębiorczych. Z tego wynika duże znaczenie wykształcenia młodzieży, przed którą pojawi się możliwość zatrudnienia poza rolnictwem.

Można sądzić, że dokonujące się w przyszłości przekształcenia strukturalne będą pogłębiały wewnętrzną stratyfikację dochodową rolnictwa na sektor rolny i socjalny. Kształtowanie się dwusektorowej struktury rolnictwa skłaniać powinno do stosowania zróżnicowanej gamy instrumentów polityki rolnej i wiejskiej. Główny bowiem dotychczasowy błąd polskiej polityki rolnej dotyczył jej zorientowania na przeciętne gospodarstwo. Uwzględniając, że sektor rolny systematycznie kurczy się, ale wzrastać będzie jego siła ekonomiczna, powinien on stawać się przedmiotem aktywnej polityki rolnej ukierunkowanej na jego modernizację. Z kolei w odniesieniu do sektora socjalnego trzeba stosować komplementarnie polityki: społeczną oraz rozwoju obszarów wiejskich.

LITERATURA

- Bywalec Cz., *Poziom życia społeczeństwa polskiego na tle procesów transformacji gospodarczej (1989-1993)* [w:] *Procesy transformacji gospodarczej w Polsce*, PBZ, z. 15, INE PAN, Warszawa 1995.
- Bywalec Cz., *Transformacja gospodarcza a zróżnicowanie poziomu życia społeczeństwa polskiego*, AE Kraków 1999.
- Co czeka rolnictwo?*, „Rzeczpospolita”, 26.03.1999.
- Deniszczuk L., Żukowska I., *Sytuacja materialna gospodarstw domowych w okresie wprowadzania programu stabilizacyjnego gospodarki*, „Ekonomista” 1992, nr 4.
- Łapińska A., Glaza D., *Zaangażowanie ludności rolniczej w działalność gospodarczą poza rolnictwem*, Roczniki Naukowe SERIA, Wrocław 1998.
- Michna W., *Zatrudnienie i bezrobocie w obszarach wiejskich i w rolnictwie*, „Wiadomości Statystyczne” 2002, nr 6.
- Orłowski W. M., *Makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju rolnictwa polskiego w długim okresie*, „Wies i Rolnictwo 2001”, nr 2.
- Paradysz S., *Tendencje zmian struktury pracujących w gospodarce polskiej*, „Wiadomości Statystyczne” 2002, nr 6.
- Poczta W., *Produkcja rolna w Polsce – jej wolumen, tempo wzrostu i efektywność wytwarzania na tle rolnictwa UE*, SERIA, Wrocław 1998.
- Poczta W., *Sytuacja strukturalna i produkcyjna rolnictwa polskiego w aspekcie integracji z UE*, [w:] *Wies i rolnictwo w procesie integracji Polski z UE. Przyjmowanie zachodnioeuropejskich dróg rozwoju, utrzymywanie własnej tożsamości czy poszukiwanie własnych rozwiązań*, PRODRUK, AR Poznań 1998.
- Roczniki Statystyczne z lat 1990–2001*, GUS, Warszawa 1990–2001.
- Szopa B., *Zmiany sytuacji dochodowej gospodarstw rolniczych w Polsce w latach 90.*, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, nr 600, Kraków 2002.
- Szymański W., *Bariery transformacji i restrukturyzacji rolnictwa*, [w:] *Identyfikacja priorytetów w modernizacji sektora rolno-spożywczego w Polsce*, Woś A. (red.), FAPA, Warszawa 1998.
- Wiatrak A. P., *Uwarunkowania zmian zatrudnienia w rolnictwie polskim*, [w:] *Przemiany w strukturze agrarnej i zatrudnieniu rolniczym do końca XX wieku*, Runowski H. (red.), SGGW, Warszawa 1997.
- Woś A., *Rolnictwo w obliczu narastającego kryzysu*, IERiGŻ, Warszawa 2000.
- Woś A., *Podstawy agrobiznesu*, Wyd. PSBiA, Warszawa 1996.
- Ziętara W., *Ekonomiczna i społeczna wydajność pracy w rolnictwie i w różnych typach gospodarstw rolniczych*, Zeszyty Naukowe, Seria: Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, nr 41, SGGW, Warszawa 2000.

Income Consequences of Structural Changes in Polish Agriculture

Summary

Synthetic characteristic of modernity of economy measured by structure of creating of national income and answering her structure of employment is falling unfavourably for polish agriculture, because there are observing too slowly changes and also significant divergences in relation to structures of high developed countries. Beyond this, observed tendencies in scope of diminishing the part of agriculture in PKB and in employment are testifying about lowering role of agricultural activity as source of maintenance rural population. This changes are having the reflection in non-profitable situation of income in agriculture. During 1991–2000 years they were noted the 37% decrease of incomes from agricultural production in sector of individual farms, whereas in the whole sector of home farms, the total incomes of population are increasing about 32%.